

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ КОЗАЦЬКОГО ГЕТЬМАНА БОГДАНА РУЖИНСЬКОГО

Світлана ВІЗЕР, доцент кафедри історії України факультету історичної освіти ПНУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук;
Микола ЯРЕТИК, дійсний член Малої академії наук України

Дослідження козацької тематики залишається актуальним для сучасної української історичної науки. Новітні теоретичні підходи дають змогу по-новому проаналізувати окремі малодосліджені питання про становлення українського козацтва в XV–XVI ст. Разом із цим сучасне військове українсько-російське протистояння на Сході нашої держави зумовлює популяризацію козацької героїчної історії. Одним із яскравих представників козацької героїки був гетьман Богдан Ружинський.

Постать Б. Ружинського згадується у працях істориків XIX – початку XX ст., зокрема В. Антоновича [4], М. Маркевича [12], А. Стороженка [17], І. Новицького [13], М. Грушевського [7], Д. Яворницького [20]. За радянських часів проблемами ранньої історії козацтва займалися такі вчені, як А. Новосельський [14], Н. Полонська-Василенко [15], І. Крип'якевич [9], В. Голобуцький [6]. Починаючи з 1991 р., спектр праць, присвячених українському козацтву, значно розширився. Серед величезного доробку сучасних українських істориків виділимо праці В. Брехуненка [5], Леп'явка [10], Н. Яковенко [21], у яких розкрито окремі аспекти військової діяльності згаданого козацького гетьмана.

Метою нашої наукової розвідки є комплексне висвітлення на основі опрацювання історіографічної спадщини персоналії Богдана Ружинського, з'ясування його ролі у процесі становлення козацтва.

Родина Ружинських веде свій родовід ще від великого князя литовського Гедиміна (1316–1341 рр.), а точніше від його нащадка – князя Пінського і Туровського Наримунта-Гліба [19, 275]. Майже всі представники роду Ружинських пов'язали своє життя з війною, з боротьбою проти мусульманських країн, Московії, Угорщини тощо. Саме за виявлені звитяги під час військових кампаній вони отримували від короля Стефана Баторія маєтності [19, 276].

Фольклорна традиція називає трьох Ружинських, пов'язаних з козацькою звитягою та Запоріжжям, – Михайла, Богдана, Остафія [21, 120]. Проте, на нашу думку, найвизначнішим із них був Богдан Остафійович Ружинський, відомий серед козаків як Федір Богданко [7, 4].

Історичних свідчень про дитинство Богдана та його освіту не збереглося. Численні дрібні фак-

ти свідчать, що він залишався православного віросповідання. Поява на історичній арені князя Б. Ружинського відбувалася в умовах внутрішньої політичної нестабільності Речі Посполитої та перманентного військового протистояння з Османською імперією та Московією.

На середину XVI ст. боротьба з мусульманськими агресорами перетворилася для українсько-литовської аристократії на організацію своєрідних хрестових походів, участь у яких для шляхти була виявом честі та звитяги. Представники української, литовської та польської знаті почали створювати козацькі загоны, які стали серйозною протидією подальшої експансії Османської імперії у Східну Європу. Перші козацькі підрозділи, на нашу думку, були своєрідними волонтерськими загонами, які склалися з різного люду. В основному, це були вихідці з дрібної шляхти, міщани-уходники та «шукачі пригод» (авантюристи). Зустрічались серед козаків і селяни, що в умовах прикордоння не зав'язувались тільки на сільськогосподарських заняттях, а досить часто займалися і промислами, теж певною мірою становивши напіввійськовий стан, до чого їх зобов'язувало життя в небезпечних умовах.

У 70-ті рр. XVI ст. ми маємо яскравий приклад козацького формування, яке складалося з козаків Волині та Поділля. Це був загін князя Богдана Ружинського з представників дрібної та розореної шляхти, які втратили свої маєтки внаслідок спустошення татарською ордою цього регіону. Можливо, на шляху до Запорозжя, до загону приєднувались авантюристи та селяни. Але точних свідчень про кількісне співвідношення у його загоні представників різних соціальних прошарків немає.

З-поміж причин того, чому представник заможного роду полишив свій затишний маєток та опинився на небезпечному прикордонні Речі Посполитої з османськими володіннями, був і особистий чинник. У ході одного із набігів кримських татар на Волинь постраждала родина Б. Ружинського – вбили матір, а жінку, можливо, забрали в ясир [10, 164]. Побачивши спільність інтересів як прикордонної шляхетської міліції, так і запорозьких козаків, Богдан Ружинський почав з'єднуватися з загонами князя М. Вишневецького та запорозькими козаками з Томаківської Січі [10, 6].

У 1574 р. зустрічаємо Б. Ружинського на посаді військового полковника в загонах отамана І. Свірчовського [2, 153]. Він організував похід козаків у Молдавію при неофіційній підтримці короля Генріха Валуа. Дана військова акція була здійснена з метою підтримки господаря Іоанна Воде (Івоні Лютого), який виступив проти турецької залежності. Після походу та зіткнення з регулярними турецькими військами уціліло лише 300 запорожців на чолі з полковником Б. Ружинським, які не повернулися на службу «королівській милості», а прибули на Томаківську Січ. Невдовзі на Січі козаки, визнаючи військовий і організаторський талант, обирають Богдана кошовим отаманом [11, 52].

Московський цар, знаючи про відвагу козацтва, для нейтралізації та ослаблення Кримського ханства вирішує найняти певну його кількість на чолі з Б. Ружинським для раптового наступу на півострів. Козацький ватажок погодився з пропозицією царя Івана IV і вже через кілька місяців, отримавши обіцяне підкріплення та боеприпаси, вирушив у похід [5, 32]. У жовтні 1575 р. відбулася перша сутичка з ногайською ордою, штурм і взяття фортеці Ор (Перекоп), а татарське військо зазнало серйозних втрат [3, 374].

Після захоплення іншої твердині – фортеці Гезлева – Богданко (такий псевдонім уживався у джерелах досить часто) вирушив на столицю Кримського ханства – Бахчисарай. На р. Салгир кошового отамана зустріли ханські послы з дарами, повернули 713 полонених і в аманат дали 15 мурз [10, 59]. Узявши дари та здобич, козаки на чолі з їхнім ватажком повернулися на Січ. Окрім цього, за кримську кампанію кожний рядовий за-

порожець отримав по 3 рублі, а старшина – по 4 рублі і жупану [10, 59].

У 1576 р., приблизно в кінці травня – на початку червня, козацькі війська, підкріплені донцями, вирушили в турецький похід. Як і в попередній кампанії, запорозько-донські з'єднання Б. Ружинський поділив на два загоны: морську флотилію на чолі з Нечаєм та сухопутну експедицію, яку очолив сам. За допомогою поєднання морських і сухопутних сил було здобуто і спалено місто Трабзонт [2, 214]. Відразу ж після його зруйнування війська Ружинського взяли в облогу місто Синоп, але через малу кількість гармат не змогли здобути місто і відступили. З'єднання всіх козацьких військ, що були залучені до турецького походу, відбулося поблизу турецької фортеці Варна, але, ослаблене боями, воно повернуло на Томаківську Січ [3, 374].

Після цієї блискучої акції запорозько-донських військ турецький султан Мурад II написав гнівний лист королю Речі Посполитої Стефану Баторію, в якому пригрозив новою війною, якщо він не здійснить каральні санкції проти своїх підданих і не стримає січовиків від нових походів [13, 20].

Перемоги кошового отамана справили неабияке враження на короля, який не покарав запорожців, а навпаки – спробував перетворити січовиків у бойову одиницю військ Речі Посполитої. Восени 1576 р. на Січ прибули послы від Стефана Баторія до Б. Ружинського і всього низового товариства. У листах повідомлялось про надання Богдану чину гетьмана Війська запорозького Низового [7, 5]. Корона визнавала запорожців вільною військовою одиницею і надавала їм привілеї. Король прислав на Січ гетьманські клейноди: булаву, бунчук, печатку і корогву з королівським гербом. У січовому війську встановлювався чітко організований старшинсько-управлінський апарат. Місто Трахтемирів надавалось як шпиталь для ветеранів та поранених козаків [7, 5–6].

Отже, саме Богданко став першим офіційним гетьманом запорозьких козаків. Більше того, на думку авторів «Малої енциклопедії етнодержавства», слово «гетьман» стало власною назвою лише після 1576 р., коли король Речі Посполитої дав запорожцям привілеї та клейноди, а князя Ружинського вперше офіційно іменував гетьманом Війська Запорозького [11, 276].

Узимку 1576 р. до гетьмана Б. Ружинського знову прибули послы від московського царя Івана IV на чолі з воеводою Верьовкіним. Вочевидь, велись переговори щодо нового походу проти турків, а саме – на турецькі фортеці в пониззі Дніпра. Перед запорозьким гетьманом постало надзвичайно складне завдання – знищити могутню турецьку фортецю Іслам-Кермен, яка у джерелах відома під різними назвами: Іслам-Город, Гаслан-Кермен, Ослан тощо [5, 24].

Навесні 1577 р. запорожці та московські заго-ни А. Верьовкіна почали штурм фортеці. Гетьман обложив Іслам-Кермен з усіх боків, але, не маючи великих гармат, не зміг її здобути. Тому один із запорожців порадив Б. Ружинському зруйнувати фортечні мури порохом, використовуючи підкоп. Козак похвалювався, що може зробити це сам. Князь погодився і разом з козаками заходився робити підкоп. Але стався передчасний вибух, і близько 500 чоловік, серед них і Богданко, за-гинули [18, 39].

Військо очолив воєвода А. Верьовкін, який і наказав продовжити штурм фортеці. Атакуючим вдалося підірвати головну башту цитаделі, і вже в боях всередині неї загинуло ще близько 600 осіб. Уся залога Іслам-Кермену була вирізана, а фортецю зруйновано. Після цього вона простоя-ла в руїнах майже півстоліття. Остаточою Іслам-Кермен було зруйновано лише під час Азово-Дні-провського походу в 1695 р. [18, 39].

Отже, представник русько-литовської князів-ської родини Богдан Ружинський опинився в епі-центрі боротьби держав Східної Європи й Азії та виступив послідовним захисником християн-ського світу від подальшої експансії Османської імперії у Східній Європі. На Запорозькій Січі він був обраний кошовим отаманом і здійснив чоти-ри успішні військові кампанії, під час яких ви-явив себе як талановитий воєначальник та пол-ководець. Уперше в історії українського козацтва князь використав модерну тактику ведення ві-йни з суші та моря, а також застосував тактику ведення війни двома-трьома напрямками, розді-ляючи акцію на сухопутну й морську.

Богдан Ружинський відіграв значну роль у роз-витку військово-політичних відносин Запоріжжя з Московським царством. Завдяки військовій ді-яльності Федора Богданка уряд Речі Посполитої легалізував й визнав вільною військовою оди-ницею запорозьких козаків, а кошовий отаман уперше отримав звання «гетьмана».

Гетьман Б. Ружинський був талановитим ко-зацьким організатором, зіграв помітну роль у завершальній стадії генезису козацтва як окре-мого стану. Його діяльність отримала визнання не тільки в Речі Посполитій, а й за її межами, а Османська імперія і Кримське ханство з цього часу мусило рахуватись з новою військовою си-лою – запорозьким козацтвом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кониский Г. История Русов / Г. Конис-кий. – М. : Университ. тип., 1846. – 262 с.
2. Летопись Самовидца по новооткрытым спис-кам с приложением трех Малороссийских хро-ник. – К. : Тип. К.Н. Милявского, 1878. – 450 с.
3. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. / Сост. С. Величко. – ТЛП. – К. : Лито-Ти-

пографическое заведение И. Вальнера, 1850. – 612 с.

4. Антонович В. Б. Моя сповідь / Володимир Бо-ніфатійович Антонович. – К. : Либідь, 1995. – 816 с.
5. Брехуненко В. Морські війни козаків / В. Брехуненко. – Житомир : Обласна житомир-ська друкарня, 2007. – 82 с.
6. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво / В. О. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
7. Грушевський М. Гетьман Богданко / Михай-ло Грушевський. – Львів : [Б. в.], 1846. – 18 с.
8. Єфименко А. Южная Русь / Александра Єфименко. – Т. 1. – Спб. : Книгопечатня Шмид-та, 1905. – 436 с.
9. Крип'якевич І. П. З минулого Каховки / І. П. Крип'якевич // Вісник АН УРСР. – 1951. – № 4. – С. 12–32.
10. Леп'яко С. Українське козацтво у міжнарод-них відносинах (1451–1591 рр.) / Сергій Леп'я-ко. – Чернівці : Сіверянська думка, 1999. – 212 с.
11. Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Ко-рецького / Від. ред. Ю. І. Римаренко. – К. : Дові-ра-Генеза, 1996. – 942 с.
12. Маркевич Н. История Малороссии / Н. Маркевич. – Т. I. – М. : Тип. А. Семіна при Императорской Медико-Хирургической акаде-мии, 1842. – 387 с.
13. Новицкий И. П. Князья Ружинские / И. П. Новицкий // Киевская старина. – 1882. – Апрель (III). – С. 84–97.
14. Новосельський А. А. Борьба Московско-го Государства с татарами в первой половине XVII в. / А. А. Новосельський. – М.-Л. : АН СССР, 1948. – 448 с.
15. Полонська-Василенко Н. Д. Історія Украї-ни / Н. Д. Полонська-Василенко. – Т. I. – К. : Ли-бідь, 1993. – 640 с.
16. Соловьев С. М. История России с древней-ших времен / С. М. Соловьев. – Т. VII–VIII. – М. : Мысль, 1989. – 752 с.
17. Стороженко А. В. Стефан Баторий и дне-провские казаки / А. В. Стороженко. – К. : Тип. Г. Л. Фронцкевича, 1904. – 327 с.
18. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Істо-рія України в образах її вождів та полководців XV–XIX століть. Історичні есе у двох томах / Богдан Сушинський. – Т. 1. – Одеса : «ВМВ», 2004. – 592 с.
19. Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI – середина XVII ст.) : ідеологія, організація та військо мистецтво : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці : «Золоті литаври», 2000. – 19 с.
20. Яворницький Д. І. Історія запорозьких коза-ків / Дмитро Яворницький. – Т. II. – К. : Наукова думка, 1990. – 560 с.
21. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XVII до сер. XVII ст. (Волинь, Центральна Україна) / На-талія Яковенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 416 с.